Türk Halk Bilmecelerinin Özellikleri ve İlhan Başgöz'ün Bilmecelere Dair Biçimsel ve Yapısal Analizleri

Characteristicsof TurkishFolk RiddlesandİlhanBaşgöz'sFormal andStructural Analysis of Riddles

Öz

Bilmeceler kendi yapısal özellikleri içinde kullanılan geleneksel soru şeklidir. Belli sözler, iç uyaklar ve ses benzeşmeleriyle sorulan bilmecelerin cevabı da içinde gizli olarak bulunmaktadır. Sorulan soruların Türk halk kültüründe belli zaman ve mekân ikileminde kabul edilmiş olması onu geleneksel olarak adlandırılmasına vesile olacaktır. Anadolu topraklarında geçmişten günümüze anlatılagelen bilmecelerin çok azı gerçek anlamda soru cümlesidir. Bilmece örnekleri yazıldığında ya da jest, mimik ve ses tonlamalarıyla söylenmedikleri zaman onların soru olduğu anlaşılamamaktadır. Geleneğin belirlediği kurallara göre karşısındaki kişiye soru soran kişi cevap beklediğini zaten açıklamakta, ses tonlamalarıyla da bu beklentisini göstermektedir. Teknolojik değişim ve dönüşümle geçmişten günümüze gelen geleneksel bilmece formları dijital aktarım araçlarıyla okurun karşısına çıkabilmektedir. Az sayıda olsa da halk kültürünün geçmiş değer normlarını aktaran klasik halk bilmeceleri geleneğin taşıyıcıları vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Yaygın olarak kullanılan ve günümüzde de benimsenen bilmece örnekleri değişen sosyal-kültürel hayat şartları sonucunda meydana gelen "espri" ağırlıklı ve güldürü öğelerinin baskın olduğu içeriklerdir. Çalışmada, İlhan Başgöz'ünfarklı zamanlarda derleyip yayımladığı bilmece envanterisınıflandırılmış, analiz ve gözlemlerletahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:İlhan Başgöz,Bilmeceler, Yapısal Analiz

Abstract

Riddlesarethetraditionalquestion form used in theirstructuralfeatures. Theanswerstotheriddles, whichareaskedwithcertainwords, innerrhymesandsoundanalogies, arealsohidden inside. Whenexamples of riddlesarewrittenor not saidwithgestures, facialexpressionsandintonations, it cannot be understoodthat they arequestions. Accordingtotherulesdeterminedbythetradition, thepersonwhoasks a questiontotheotherpersonalreadyexplainsthat he expects an answer, andshowsthisexpectationwith his tone of voice. Examples of riddles, whicharewidelyusedandadoptedtoday, arethecontentthat is dominatedby "humor" andcomedyelementsthatoccur as a result of changingsocio-cultural life conditions. Thesource of inspirationforthearticle; Theriddleinventory, compiled, createdandpublishedby İlhan Başgöz at varioustimes, wasclassifiedmethodologicallyandwasobtainedbyaddingscientificparameterstoobservati onsandexperiences.

Keywords: IlhanBasgoz**,** Riddles,Structural Analysis

Giriş

1. ~~Bilmecenin Tanımı ve Kullanım Alanları~~

BU BAŞLIĞI KALDIRALIM LÜTFEN

Türk halk bilimi (folklor), insanı ve toplumsal değer normlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Folklor, diğer sosyal bilimlerle ortak yöntemlerden faydalanarak araştırma yapar, malzeme toplar, toplanan malzemeyi kümeler, bilim tarafsızlığı içinde yorumlar ve ondan çıkarımlar elde eder. Folklorcu derlediğibilmeceyi, masalı, efsaneyi, halk hikayesini veya bir geleneği yalnız bir metin olarak derleyip ve incelememektedir. Folklorcu elde edilen bu malzemeyi, derleme yaptığı insanı ve malzemenin derlendiği sosyal çevreyi göz önünde tutarak incelemektedir.

Millî değer yargılarının devam edebilmesi adına sözlü ve yazılı kültürün aktarım vasıtası olan Türk halk edebiyatı türlerinden bilmece örneklerinin gelecek nesillere aktarımı önem arz etmektedir. Bu bağlamda Andreas Tietze ve İlhan Başgöz, Türk halk bilmecelerinin ve milli değerlerin gelecek kuşaklara aktarımı adına önemli bir misyonu yerine getirmiş, okuru hem güldürmüş hem de düşündürmüştür. Günümüzde gerçekleşen siyasi ve sosyal değişimlerle birlikte kültürel değişimler de kişinin dile ve edebiyata bakış açısını farklı kılabilmektedir. Dönemsel şartlar içinde kullanılan

bilmece örnek ve içerikleri zamanla ve kültürel değişimle birlikte içerik ve form farklılığına uğramıştır. Tıpkı dönem içinde dil ve kültürün değişime uğraması gibi.Bilmeceleri sanatçının yarattığı dünyaya bağlayan önemli nedenler vardır. Karşıdaki kişinin kıvrak zekâsı ve hazırcevaplığını sınayan bilmeceler bir tür sınama ve bilgi ölçme etkinliği olarak var olagelmiştir. Türk halk edebiyatı metinlerinde aktarılan geleneksel bilmeceler gerçeği saklamaktadır. Bilmecede saklanan gerçeğin belli bir zaman süresinde karşıdaki kişi tarafından bulunması gerekmektedir ve gerçek dünya okura değiştirilerek sunulmaktadır. Bu durum yöntem bağlamından düşünülecek olursa bilmecelerde bir zorunluluk gibidir. Kitap ve çocuk dergilerinde yazıya aktarılan bilmecelerde, Türk halk kültürünün sunduğu bütün şiir olanaklarının sonuna kadar ve ustaca kullanıldığına şahit olunmaktadır. Yalın söz, iç uyak, ses benzeşmeleri, metni eşit birimlere bölme, bilmecelerde arı, duru bir Türkçe ile birleşerek halkın da katkısıyla estetik ve manalı bir esere dönüşmüştür. Bu bağlamda bilmeceler; yaratıldığı toplumun inançları, duyuş, düşünüşü, gelenek yapısı ve sosyo-kültürel değer normlarını sunmasından dolayı etnografik bir belge hüviyetindedir. Millî değerlerin yaşayabilmesi adına yazılı ve sözlü kültürün aktarım vasıtası olan Türk halk edebiyatı türlerinden bilmece örneklerinin gelecek nesillere öğretilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda İlhan Başgöz, bilmecelerimiz ve milli değerlerimizin gelecek kuşaklara aktarılması adına çok önemli bir misyonu yerine getirmiş, okurunu hem güldürmüş hem de düşündürmüştür.

Bilmece, masal ya da türkü insanlara söylenmektedir. Kimse kendi kendine bilmecesormamaktadır. Anlatıcı bir dinleyici kitlesine sanatını gösterecek, onu memnun etmeye ve bu yolla bazenmaddi menfaat elde etmeye de çalışmaktadır. Gösterimi sunan insan veya insanlar, dinleyicinin isteklerini, değerlerini, inanışlarını hesaba katmak zorundadır. Böylece folklor yaratmasına dinleyici de katılmaktadır.Folklorun sunucusu, gösterimin yapıldığı zamanda yaşamaktadır. Yani o, çağdaş-kişiseli temsil eden bir insandır. Dinleyici de gösterimin yapıldığı zamanda yaşamaktadır. Yani o da çağdaştır, ancak birden çok insan olduğu için çağdaş- sosyali temsil etmektedir. Her folklor gösteriminde geleneksel bir metin vardır. Anlatıcı bu metni ancak ana hatları ile bilir, uzun anlatılarda onu ezberlemez. Metin kelimesi burada halk oyunları gibi sözlü olmayan folklor ürünlerinin tek bir gösterimini belirtmek için de kullanılmıştır. Folklor, dinleyicisine sözle, dilden sunulabilir. O vakit masal, efsane ya da bilmece olarak adlandırılabilir, söz ve müzik karışımı olarak sunulabilir, o vakit sazın eşlik ettiği türkü

olarak adlandırılmaktadır. Halk müziği, dinleyiciye saz gibi, davul, zurna gibi, tulum gibi bir müzik âleti ile sözsüz de sunulabilmektedir. Folklor, halk oyunları gibi vücut hareketleri, el ve yüz hareketleri (mimikler ve jestler) ile de ifade edilebilmektedir. Folklor, inanışlar ve törenler gibi geleneksel bir davranışla veya eylemle de tıpkı bilmecelerin jest ve mimikler yardımıyla icra edildiği gibi ifade edilmektedir.

Folklorun farklı icra yöntem ve türleri içinde bilmeceler kendine has bir içeriğe ve yönteme sahiptir. Bilmeye, meraka, keskin bir zekaya dayanan, zaman sınırı ve kuralları içinde icra edilen bilmece sorma etkinliği Türk halk bilimi türleri içinde en yaygın ve eğlenceli türlerden biri olarak günümüze kadar farklı biçim ve formlarda gelmiştir.

Şükrü Elçin' e göre bilmeceler; doğa, insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşya, akıl, zekâ ve güzellik kavramlarını; dini konu ve motiflerini kapalı bir şekilde yakın- uzak anlamlar ve çağrışımlarla düşünce, sorgulama ve dikkate dair çağrışımlarla bulmayı gaye edinen belli formel yapıya sahip kelimelerdir.[1]Sait Evliyaoğlu veŞerif Baykurt ise; bilmece türünü üretenlerin bir arada yaşayan topluluklar olduğunu, yaratılan bu bilmecelerin halk muhayilesinin yaratımı olup, toplumdaki herkesçe kabul edildikten sonra ulustan ulusa ve farklı toplumlara sirayet ederek etkilediklerimilletlerinürünü olduğunu ifade etmiştir.[2]Sabahattin Eyüboğlu,bilmece metinlerini oluşturan kişinin samimi ve basit dilinin onu yaratan kişinin hiç bir edebi akımın etkisinde kalmadığından dolayı günümüze kadar geldiğini belirtmiş, bilmece metinlerinde bulunan simgesel ve hayali zenginliklerinin sadece bu türde yer aldığını ifade etmiştir.[3]Eyüboğlu'na göre fonksiyonel ve niteliksel bağlamdaki bilmeceler Anadolu'da insan davranışları, araçlar, doğa elemanları ve çeşitli nesnelerle alakalı içerikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Ayrıca bilmecelerin hem şiirsel bir yapı taşımaları hem de tekerleme fonksiyonunun olması bilmecelerin önemli özelliklerindendir. Bilmecelerde ses uyumunun anlamdan daha önemli olması dikkat çeken yapısal bir özellik olmakta, tekerlemelerde ise anlamlı ve anlamsız kelimelerin ahenkle buluşması içerik olarak bilmeceyi diğer edebi türlere göre daha özgün kılmaktadır.

İlhan Başgöz ve Andreas Tietzê, Türk halk kültürü içinde hepsi soru olan ama cevabı beklenen çok fazla halk edebiyatı örneğinin olduğunu, bunların halk bilmecesi

---

[1] Şükrü Elçin,*Türk Bilmeceleri*, MEB Yayınları, Ankara 1970, s. 607.
[2]Sait Evliyaoğlu- Şerif Baykurt,*Türk Halkbilimi*,Ofset Matbaacılık, Ankara 1988,s. 10.
[3]Sabahattin Eyüboğlu, *Türk Halk Bilmeceleri*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1974, s. 494.

değil, ona benzeyen sorular olduğunu belirtmekte,divan şairlerinin yazdığı muamma ve lügazların bir çeşit bilmece türü olduğunu öne sürmektedir. Âşıkların kahvehanelerde sazlarıyla birbirlerini türküler eşliğinde sorguya çekmeleri, zor bir soruyu zarfa koyup kahvehane duvarına asmaları da (askı asma) bir tür bilmecedir. İstanbul semai kahvehanelerinde Tulumbacıların ve Külhanbeylerinin semai ve maniler ile yarışmaları, matematik, hukuk soruları, şair ve sultanların birbirlerine zor sorular göndermeleri de bilmece grubuna dahildir.[4]

Andrê Jolles, bilmecelerin dini merasimlerde geleneksel formellere göre sorulan sorulardan üretildiğini idda etmekte, sorulan bu soruların eğlence amacı taşımadığını aksine bireylerin çeşitli mesleklere girmeden önce kendilerine sorulan önemli sorular olduğunu belirtmiştir. Jolles'e göre, mesleğe giriş törenlerinde (initiation) adaya bilmece yapısı taşıyan sualler sorulmakta ve sadece bu sualleri doğru cevaplayanlar yetkin görülüp mesleğe alınmaktadır.[5]

Bilmecenin toplumun ve bütün insanlığın geleneksel kültür tarihinde nasıl belirdiğini ifade eden önemli kuramlardan birini Rus halk bilimci Viktor Anikinortaya koymuştur**.** Onun geliştirdiği kuram, bilmeceleri tabularla yani sihir yasakllarıyla açıklamaktadır. Anikin'e göre, eski çağlardaki ilkeller hayvanların da insanlar kadar akıllı varlıklar olduklarını düşünmekteydi. Hayvanların insanların onları avlamak istedikleri zaman kaçmaları, bu insanlarda bu görüşü oluşturmuştu. Bu duruma tedbir olarak ilkeller, doğadaki canlılara farklı isimler kodlayıp onların ürküp kaçmamalarını gaye edinmiştir. Örneğin, yaban keçisine "ince bacaklı"adı konmuştur. Ayrıca doğa felaketlerini yaşamak istemeyen insanlar, gizli bir konuşma dili yaratarak, sadece kuşlara ya da av hayvanlarına değil, doğa güçlerine ve av aletlerine de takma isimler bulmuşlardır. Örnek verilecek olursabu avcılar, köylü kadına "beyaz başlı", at'a "uzun kuyruklu", horoza da "çıplak bacaklı"demişlerdir.[6]

Türk halk bilmeceleri şiirsel anlatımın gücüanlamında Türk halk edebiyatının en zengin türü olduğu halde, bu mevzuyu araştıranlar tarafından üzerinde pek durulmamıştır. Şiir, dilin özel kullanılışı içinde, orijinal ve renkli imajlar yaratma sanatıdır. Bu sanat doğal olarakhayali ve imgesel olan bir dünya kurabilmektedir. Bu

---

[4] İlhan Başgöz- Andreas Tietzê, *Türk Halkının Bilmeceleri,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 9.

[5]AndrêJolles, *Gunfache Formen: Legendes, Sage, Mythe, Ratsel*, Tubingen 1965, s. 13.

[6]Viktor Anikin,*On theOrigine of Riddles, in Essays on Russian Folkloreand Mythology*, (ed. Felix Oinas), SlavicaPublishersİnc. Columbus, Ohio 1985, s. 176.

fantezi dünyasında sanatçının bilinç altından gelen çağrışımları olduğu gibi, bilmece oluşturma adına bilinçli bir çabası da yok değildir.

Türk bilmecelerindeki şiirsel dili ilk yorumlayanlardan biri de Sabahattin Eyüboğlu'dur. Eyüboğlu "Türk Halk Bilmeceleri" adlı çalışmasında, bilmeceleri toplayanların bilmeceler içindeki estetik değerleri ve gizli şiiri görmediklerini ya da görmek istemediklerini öne sürmüştür.[7]Pertev NailiBoratav ise, şiirselliği bilmece tanımının içine alarak bu kavramın önemine dikkat çekmiştir.[8]

2. Halk Bilmecesi ve Benzeri Türler

Kültürümüzde, hepsi soru olan ve karşılığının bilinmesi beklenen birçok halk edebiyatı örneği bulunmaktadır. Bunlar, halk bilmecesi değildir ama, ona benzeyen sorulardır. Divan şairlerininyazdığı muamma ve lügazlar bir çeşit bilmecedir. Aşıkların sazlarını alıp, türkülerle birbirlerini sorguya çekmeleri veya zor bir soruyu bir zarfa koyup kahve duvarına asmaları (askı asma geleneği) bilmecenin farklı zaman ve mekânda uygulanan geleneksel bir formatıdır. İstanbul Semai kahvelerinde Tulumbacıların ve Külhanbeylerin semailer ve mâniler ile yarışmaları da bilmece sorma grubuna dahildir. Matematik soruları, hukuk soruları, "bir evde" diye başlayarak hane halkının sayılarını soran oyun da bu türe dahildir. Şairlerin ve sultanların birbirlerine zor sorular göndermelerine de bilmece denilmektedir.Düğün halkının önüne geçip, gelin alıcılara şiirli sorular yöneltmek de aynı guruba girmektedir. Ama halk bilmeceleri denilen gerçek bilmeceler bunların hepsinden farklılık göstermektedir. Aşağıdaki başlıklarda halk bilmeceleri çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

2.1.Halk Bilmecesinin Özellikleri

Türk halk edebiyatı türlerinden "bilmece" geleneksel bir sorudur ve cevabı da bilmecenin içinde gizlidir. Geleneksel olabilmek için bu sorunun zaman ve mekân içinde bazı insanlarca bilmece olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Türk halk bilmecelerinin pek azı bir soru cümlesidir. Bunlar yazılınca veya söylenince söylenen sözden cevap beklendiği anlaşılmamaktadır. Bilmece yaratıldığı toplumun fertleri tarafından daha iyi anlaşılmakta, sorunun bilmece olduğunu ve ondan cevap beklendiğini en iyi o topluma ait fertler anlamaktadır.

---

[7] S. Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 496.

[8]Pertev Naili Boratav- İlhan Başgöz,*LesDevinettes, InPhilologiaeTurcicaeFundamenta*, WeisbadenPublishers, Germany 1964, s. 77.

İlhan Başgöz'den örnek verilecek olursa:

Soru: *Benim bir kızım var,gelenin geçenin elini öper*.? Cevap: *Kapı.*

Soru: *Fadime'm pat pat donları kat kat*.? Cevap:*Lahana*[9] Bu bilmeceler soru cümleleri değildir. Bir bilmeceye birden çok cevap bulunabilir, bunların hepsi de doğru gibi görünür. *"Dal ucunda boncuk"* bilmecesinin karşılığı kiraz, şeftali, kayısı olabileceği gibi yağmur da olabilmektedir. Gelenek bunlardan sadece birini doğru olarak kabul etmiştir; onun bulunması gerekmektedir. Az sayıda bilmecede "bil, bunu bil" gibi soru ifadeleri vardır. Bunlar gerçek halk bilmecesi değil, muamma ve lugazlardan gelme soru cümleleridir.

Bir halk edebiyatı türü olan bilmece,sözlü doğar, sözle gösterime girer, sözlü yayılır ve yaşar. Bilmece gösterimi için en az iki kişi veya iki takım gerekmektedir.Karşılıklı bilmece sormanın belli kuralları vardır. Bilmece gösteriminde dinleyenle, söyleyen birbirinden ayrılmaz, sıra ile söyleyen dinleyen olmakta, dinleyen de söyleyen olmaktadır.

3. Bilmecelerin Kökeni

Bilmece türü bugünkü oyun halini almadan önce insanlığınkültür tarihinde sihre, tabuya, törenlere bağlı ciddi sorular olarak ortaya çıkmıştır. Bu türün nerede, nasıl ve ne vakit meydana çıktığı çeşitli araştırmalara konu olmuş; bu köken sorununu izah etmek için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Bilmecenin insanlığın kültür tarihi içinde niçin belirdiğini açıklamakta en dikkate değer kuramlardan birini*Bilmece, Sihir ve Tabu*adlı çalışmasıylaRus halk bilimcisi Viktor Anikinortaya koymuştur. Onun geliştirdiği kuram bilmeceleri sihir yasaklarına (tabulara) bağlamaktadır.

Anikin'e göre, ilkel insan, hayvanların da akıllı yaratıklar olduğuna inanırdı, ne zaman insanlar onları avlamak istese, bu hayvanlar kaçıyordu.Av hayvanlarını ürkütüp kaçırmamak için ava çıkan insanlar, hayvanlar konuşmalarını anlamasın diye, onlara başka adlar takmaya karar verdiler. Söz gelimi, yaban keçisine "ince bacaklı" diyorlardı.[10]

[9]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 93.
[10] V. Anikin, *a.g.e.*, s.176.

Avcılıkla geçinen toplumlar animizme, (doğa güçlerinin, cansız nesnelerin, hayvan ve bitkilerin de ruhları olduğuna inanma) inanınca, dağlarda, nehirlerde, ormanlarda bir "kutsal ruh" var saymışlardır.

Başgöz'e göre Türkler;bu ruhlara ormanın, ırmağın sahibi, *"ıssı"* veya *"efendisi"* adını veriyorlardı. Bu ruhlar insanlara düşmanlık edebilir,salgın hastalıklara, yangınlara ve felaketlere de sebep oluyormuş. Bunun gibi kötü durumlarla yüz yüze gelmek istemeyen bireyler, şifreli bir diyalog geliştirerek doğa olaylarına, hayvanlara ve av gereçlerine takma isimler bulmuşlardır.Bu avcılar, kuzguna *"yukardaki",*yılana *"ince zayıf olan"*, kediye *"sobanın arkasındaki"*, kiliseye*"sivri kuleli"*, köylü kadına *"beyaz başlı"*, ata *"uzun kuyruklu"*, ineğe *"böğürgen"*, domuza *"alçak duran"*, horoza da *"çıplak bacaklı"* derlermiş.[11]Bu gizli isimler daha sonra bilmece halini almıştır.

Anikin'den bazı örnekler şu şekildedir:

Soru: *"Böğürgenin dört yuvarlağı var, kişneyenin iki"*Cevap*: "ayı ve at".*[12]Çeremiş'ler arıya *"Küçük mini kuş"* derlermiş; Türkçede bir arı bilmecesi *"Mini mini kuşlar, camiyi taşlar"*[13] diye başlamaktadır. Bu takma adlar toplumda bilmece olarak adlandırılmaktadır.

Başgöz ve Tietze'ye göre hayvanlarla ilgili tabunun en dikkate değer örneğini Tatarlarda tavşanla ilgili olan tabu vermiştir. Koyun ve kuzunun bulunduğu yerde tavşanın adı ağza alınmaz,tavşan bunun için:*"kır tekesi, uzun kulak, çal (boz) teke"* adları ile anılmaktaymış. Türk bilmecelerinde tavşan:*"Uzun kulaklı, kısa kuyruklu"* veyasadece *"uzun kulaklı"* olarak tarif edilmiştir.[14]

Başgöz'e göre;Anikin bilmecelerintabu ile ilgisini doğru gözlemlemiştir. Ama bu gizli dilin neden ve ne vakit, sihirsel önemini kaybedip, bir oyun haline geldiğini açıklamamıştır. Ayrıca,tabular yalnızca animizmden kaynaklanmamaktadır.Daha gelişmiş toplumlarda bile, başka nedenlerle bazı adlar tabu sayılıp, kullanılmamıştır. Anadolu'da domuza domuz değil, *"dağda gezen"* derlermiş. Bu durum,İslamiyet'in domuz etini yemeyi yasak etmesine bağlanabilir. Daha aşağıda görüleceği üzere, açıkça

[11] İ. Başgöz, *a.g.e.,* s. 93.
[12] V. Anikin, *a.g.e.,* s. 94.
[13] İ. Başgöz, *a.g.e.,* s. 93.
[14] İ. Başgöz- A. Tietzê, *a.g.e.,* s. 13- 354.

söylenmesi ayıp olan veya başkasının işitmemesi gereken mesajlar, bilmece gibi rumuzlu bir dille verilmekteydi.[15]

Andre Jolles, bilmecelerin kutsal törenlerde sorulan sorulardan türediğini ileri sürmüştür. Bu sorular oyun değil,bazı mesleklere girecek adayların imtihan soruları idi.

Mesleğe giriş törenlerinde (initiation) bilmece gibi sorular soruluyor, bunlara adayın cevap vermesi bekleniyordu. Ancak bu sorulara doğru cevap verenler yeni mesleğe kabul ediliyordu.[16]

Besim Atalay'a göre, bizim kültürümüzde de bilmeceyi andıran sorularla bir mesleğe girmeye niyetli adaya eğitim verildiği görülmektedir. Bunlar Fütüvvet ve Alevilerin Cem törenlerinde görülmektedir. Bilmecelerle eğitim ve öğretim arasında yakın bir ilişki vardır. Dedegan kolu Bektaşileri tanışmak için birbirlerine aşağıdaki soruları sorarmış:

Soru: *Kapıda ne üzerinde gezersin.?* Cevap: *İkrar üzerinde.*

Soru: *Kapı ve eşikten amaç nedir?*Cevap:*Kapı şeriattır, İmam Ali'den ibarettir.*

Soru: *Pir ortasında nişan nedir?* Cevap*:Tevella* ve *Teberra'*dır.[17]

4. Türk Bilmecelerinin Biçimsel ve Yapısal Özellikleri Üzerine Bazı Analizler

Yapı bakımından en basit bilmece bir özneden (veya konudan) ve özneyi tamamlayan bir yorumdan oluşmaktadır. Aşağıda İlhan Başgöz'den konuyla ilgili aşağıdaki örneklerseçilmiş ve tarafımızca değerlendirilmiştir:

Soru: *Dam ardında gümüş çubuk?* Cevap:*Buz.*

Bilmecede özne gümüş çubuktur, yorum veya tamamlayıcı öğe "dam ardında" nitelemesidir. Bilmecede özne çoğu zaman bir mecaz olarak kullanılmıştır:

Soru: *Yedi delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak?* Cevap*: İnsan başı.*

---

[15]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 94.
[16]A, Jolles, *a.g.e.*, s. 87.
[17]Besim Atalay,*Bektaşilik ve Edebiyatı.*(Osmanlıca'dan çev. Vedat Atila), Ant Yayınları, İstanbul 1991, s. 40.

Bilmecede özne olan *"tokmak"* gerçek bir tokmak değildir, mecazi anlamda söylenmiştir.Fakat bazı bilmece örneklerinde özne belirtilen kavramın ya da kişinin kendisi olarak kullanılmaktadır.

Soru: *İçi darı gibi, dışı deri gibi?* Cevap: *İncir.*

Bilmecede darı gibi, deri gibi ifadeleri mecaz olarak değil, gerçekten de darıyı ve deriyi belirtmek için kullanılmıştır.

Bilmecede tanımlayıcı ögenin sayısı birden fazla olabilmektedir:

Soru: *Gök gürler, gödemen çatlar, çıplak dana suya atlar?* Cevap:*Dolu.*

Bu bilmecede, gök gürler, gödemen çatlar ve suya atlar, öğeleri *"çıplak dana"* öznesinin tanımlayıcılarıdır.

Bilmecelerde özne sayısı tektir. Bir bilmecede özne sayısı birden artıksa, orda birden çok karşılık söz konusudur, yani onda birden çok bilmece vardır. Böyle bilmecelerde her öznenin en az bir tanımlayıcısı olacaktır.

Soru:*Suya düşer ıslanmaz, yer altında paslanmaz, etini kessen seslenmez?* Cevap:*Güneş, altın veölü'* dür.

Başgözbilmecelerdeki yapının çeşitli eklerle biçimsel değişmelere uğrayabildiğini belirtmiş,bu değişmelerde bilmecenin başına: *"Biracayip nesne gördüm", "birmatalım var bil", "metelmetel meliki", "mesel mesel met atar"*gibi bir sözlü formüller eklendiğini ifade etmiştir. Bunlara benzer eklemeler bilmecenin sonuna da konulabilmektedir:

"Haydi bunu bil", "ya bunu bilmeli ya bu gece ölmeli", "bunu bilmeyen eşek", "bunu bilmeyen buzalacı" gibi örnekler buna örnektir.

Bilmecelerimizin çoğu düz yazı iledir, ama onların arasında manzum olanlar da bulunmaktadır. Manzum bilmeceler iki dizeli, dört veya daha çok dizeli olabilirler. Dört dizeli bir bilmece örneği aşağıda verilmiştir.

Soru:

Hacılar hacca gider

Cehdeder gece gider

Bir yumurta içinde

*Yüzlerce cüce gider?*Cevap:*Nar.*

Dörtlüklerbiçimindekibilmecelerin bir bölümünü Âşıkların yaratmış olma ihtimali söz konusudur. Böyle dörtlükler "Âşık der" diye başlamaktadır.

Soru:

Âşık der nasıl edim

Saz getir fasıl edim

Bir bardakta iki su

Kavuşmaz nasıl edim? Cevap: *Yumurta.*[18]

5. Edebiyat Bilmecesi Halk Bilmecesi

Genel olarak özetlemek gerekirse Türk kültür yapısı 15. yüzyılda belirgin hale gelen iki ayrı kolda gelişmiş olup, bunlardan biri klasik kültür (divan kültürü, saray kültürü, yüksek sınıf kültürü), öteki de halk kültürü olarak adlandırılmıştır. Her iki kültürde de biri halkın yaratıp yaşattığı, ötekinde ise divan şairlerinin düzüp koştuğu ve yazıya döktüğü iki bilmece çeşidi yer almaktadır. Klasik edebiyat mahsulü olan bilmece örneklerinde Acem ve Arap gelenek yapısından alınan iki isimle Muamma ve Lügaz denmiştir. Muamma ve lügaz, ağdalı dilleri ve çoğunun aruz vezni ile yazılmış olması bakımından halk bilmecelerinden ayrılmaktadır.

Ahmet Cafereoğlu'na göre, Türk kültüründen doğan geleneksel bilmece örneklerine halk dilinde, tapmaca, masal ya dameteldenmektedir. Yine Caferoğlu, toplum önünde, kahvehanelerde yapılan ya da sadece iki kişinin birbirine sordukları bilmece sorma etkinliklerini"asal sorma" olarak adlandırmıştır.[19]

6. Bir Gösterim Olarak Bilmeceler

Bilmece soruşmak bir gösterimdir. Birden fazla insan önünde yapılan bu gösterimin kendine göre kuralları vardır. Bilmeceler kış akşamları, bir evde toplanıp eğlenmek için kullanıldığı gibi, fındığı kabuğundan ayırmak, mısır koçanını temizlemek veya tütün yaprağını ayıklamak gibi imece ile işler yapılırken de söylenebilmektedir. Bilmece

[18]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 94-95.
[19] Ahmet Caferoğlu,*Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme-II,* Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1941, s.64.

söyleşmek yapılan işi eğlenceli halegetirmekte,böylece iş yapmayı kolaylaştırmaktadır. Nerede söylenirse söylensin bilmece söylemenin bazı kuralları vardır.

İlhan Başgöz, Sivas'ta yapılan gece eğlencelerinde bilmece gösteriminintümden yarışmalı bir eğlence halini aldığını,bilmecelerle yarışan takımlardan birisinin sorduğu bilmece bilinmeden, karşı takımdan biri bilmece sorarsa, onu satmak suretiyle cezalandırıldığını ifade etmiştir. Örnek şöyledir:

Suçluyu cezalandıracak taraf konuşuyor:

-Bir keçim var alır mısınız?

- Alırız.

- Neresini alırsınız?

- Dilini. (Dilini tutmadığı için)

- Ne yapacaksınız?

- Ahır küreği yapacağız.

- Bir keçim var alır mısınız?

- Alırız.

- Neresini alırsınız?

- Saçlarını.

- Ne yapacaksınız?

- Abdesthaneye süpürge yapacağız.[20]Bu tekerleme bozgunculuk edenin bütün organları satılana kadar sürebilmektedir.

Bilmeceyi çözemeyen tarafa verilecek cezalar da gösterimin önemli bir parçasıdır. Kazanan taraf kaybedenden sembolik bir şey isteyebilir. Bu, İstanbul veya Kâbe'nin anahtarı olabilmektedir. Kaybedene kesilen ceza çay yapması, bir dahaki toplantıya tatlı getirmesi gibi gerçek etkinlikler de olabilmektedir.

Archer Taylor, Avrupa bilmeceleri için önemli bir gözlemde bulunmuştur, ona göre:*"Bilmeceler kadının dünyasından ya da bir evin penceresinden bakınca görülen şeylerden oluşmaktadır."*[21]

---

[20]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 96.

[21]Archer Taylor, *English Riddlesfrom Oral Tradition*,OrtagonBooks, New York 1977, s. 5.

Taylor'un penceresindenbakınca, farklı ve tartışılacak bir sonuca varılmaktadır. Archer Taylor bir sınıflama yaparak bilmecelerin üretilmesinde en önemli katkının kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Kadınla erkeğin halk edebiyatının yaratılıp, yaşatılmasında katkıları, üzerinde çalışmaya değer ayrı bir konudur.

7. Temel Reis Bilmeceleri

Son 10 yılda, Temel Reis fıkralarına memleket çapında bir yaygınlık kazandıran sosyal değişmeler, Temel Reis bilmeceleri adıyla, yeni bir bilmece çeşidi ortaya çıkarmıştır. Bu bilmeceler bizim geleneksel bilmecelere biçim bakımından benzememektedir. Birkaç örnek verilecek olursa:

Soru: *Temel, milletvekili seçilen hemşerisini tebrike gittiği zaman elini sıkmamış,* neden?

Cevap: *Milletvekillerinin dokunulmazlığı olduğu için.*

Soru: *Temel yeni satın aldığı arabayı kullanırken kahkahalarla gülüyormuş,* neden?
Cevap: *Dostları güle güle kullan dedikleri için.*

Soru: *Ameliyat olunca Temel'in karnında makas unutulduğunu söyleyen doktora temel ne demiş?*

Cevap: Yeni bir makas alırsınız demiş ve para vermiş.[22]

8. Bilmecelerde Şiir

Türk bilmeceleri şiirselliğin yoğunluğu bakımından Türk halk edebiyatınınen zengin türü olmasına rağmen, araştırmacıların bu konu üzerine fazla yoğunlaşmadığı tespit edilmiştir. Bilmecelerdeki şiiri anlayarak akademik düzeyde ilk defa yorumlayan Sabahattin Eyüboğlu olmuştur. "*Türk Halk Bilmeceleri"*adlı yazısında Eyüboğlu:*"Öyle zannediyorum ki, bilmeceleri toplayanlar bu "acayip" sözlerdeki estetik değerleri, bilmecelerimizin gizli şiirini görmemiş, ya da görmek istememişlerdir*"[23] demiştir. Boratav, şiirselliği bilmece tarifinin içine alarak bu konunun önemine işaret etmiştir. Başgöz'de*"Folklor Sanata Düşman mı"* adlı yazısında aynı konuya parmak basarak, bazı bilmece örnekleri vermiştir.[24]

---

[22]Adnan Ersan, *Temel Bilmeceleri*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1997, s. 14.

[23] Sabahattin Eyüboğlu, *Türk Halk Bilmeceleri,* İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 489.

[24]Pertev Naili Boratav- İlhan Başgöz, *LesDevinettes, InPhilologiaeTurcicaeFundamenta,* WeisbadenPublishers, Germany 1964, s. 77.

Sigmund Freud,*"Düşlerin Yorumu"* ve "*Yaratıcı Sanatçı ve Uyanıkken Düşlemeler"*(TheInterpretation of Dreams, Creative Artist andDaydreaming) adlıçalışmalarında düşler, uyanıkken düşlemeler ile sanat veoyun arasında ilişkiler olduğunu, bunların aynı kaynaktan geldiğini ileri sürmüştür.[25] Ona göre, düşler, bilinç altında baskılanan isteklerin uyurken açığa çıkmasıdır. Bu istekler kolay tanınmayacak semboller halinde düşlerde yüze çıkmaktadır. Bu semboller halk edebiyatındaki sembollerle aynıdır.

Freud 'un psikanalitik görüşleri üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Gerald Levin,oyunun da insanın bilinçaltını yansıttığı için, gerçek kadar ciddi olduğunu ileri sürmüştür.[26]Freud'a göre, yaratıcı sanatçı, tıpkı çocuğun oyunla yaptığını yapar, yani sanat da bir çeşit fantezi ve düşlemeler dünyası yaratır. Sanatçının yoğun heyecanları ile yaratılan bu dünya, gerçek dünyadan kesinlikle ayrıdır; tıpkı oyun gibi, düşler gibi sanatçının şuur altında baskılanmış eğilim ve duygularını ortaya çıkarmaktadır.

Şiir, dilin özel kullanılışı içinde, orijinal ve renkli imajlar yaratmak sanatıdır. Bu sanat elbette gerçeklerden farklı bir dünya kurmaktadır. Bu fantezi dünyasında sanatçının bilinç altından gelen itmeleri olduğu gibi, bilinçli bir çabası da vardır.

Bilmeceleri sanatçının yarattığı dünyaya bağlayan önemli bir neden vardır. Bilmece gerçeği saklayacaktır. Bilmecede saklanan gerçeği deinsanlar bulacaktır. Bu öyle bir usta saklama olacaktır ki, bize gerçeği hem sezdirecek hem de onu bir perdenin arkasına koyarak bizden saklayacaktır.Aşağıdaki örnekler İlhan Başgöz'den alınmıştır:

Soru: *Uzun uzanır, yeşil bezenir*

Beyaz don giyer, arşa uzanır? Cevap: *Ağaç*.[27]

Divan edebiyatında sevgilinin boyuna benzetilen, renkten ve hareketten yoksun, donup kalmış selvi imajı bu bilmecede yoktur. Bu halk bilmecesindeki çeşitli renklerde canlı bir devinim vardır. Yeşil ve göklere doğru uzanmak, bir mistik duyguyu, göklere açılan eli hatırlatmaktadır.Ama bu göklere doğru açılan el imajında da karanlık ve soyut bir kötümserlik yoktur. Bu bilmecede bir çocuk, bayram günü en güzel elbiselerini giymiş, elinde bir deste allı yeşilli balon, göklere doğru havalanır gibidir. Bilmece şiirin

[25] Sigmund Freud, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 24 vols, HogardPress, London1953, s. 74.
[26]Gerald Levin, *Zigmund Freud*, TwaynePublishers, Boston 1975, s. 63.
[27]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 97-98.

bütün sanatlarını ustaca kullanmış, onları Türkçenin en temiz, en yalın anlatımı içinde, büyük bir uyumla yan yana dizmiş şiirsellik bu bütünden gelmektedir.

Başka bir bilmece, bu sefer al ile beyazı veya kırmızı ile akı yan yanakullanmıştır. Köylük yerde al bir duvar örüyor. Üstüne de beyaz bir kuş kondurarak manzarayı tamamlıyor. Başgöz,bunu bir güvercin olarak hayal etmiştir. Bu pompullu ak güvercin bir al duvarın üstüne kurulmuş bize dem çekmektedir. Bu yapıda şiir sanatlarından hiçbiri yoktur. Uyak ve hece eşitliği yoktur. Kısa bir tümcede iki renkten oluşan büyülü bir resim vardır:

Soru: *Kırmızı duvar üstünde ak kuş oturur?* Cevap*:Dişler*

Soru: *Al duvar üstünde beyaz güvercin.*? Cevap:*Dişler*

Bu renkler uyumu yumurta bilmecesinde de bulunmaktadır:

Soru: *Ak sarayda sarı sultan oturur?* Cevap:*Yumurta*. [28]

Başka bir bilmece yine renkleri bir araya getirmektedir, ama adlarını anmadan, sadece bize maddenin adını vermektedir.Biz onun rengini bildiğimiz için tabloyu kendimiz tamamlıyoruz:

Soru: *Altın tasta gül ıslı?* Cevap:*Dil*.[29]

Bilmece altın tasta gül var demiyor. Öyle dese hayalinde şiirin de sihri bozulacaktır. Islı sözcüğünün kendisi şiir yüklü, bilmeceye ciddi bir yumuşaklık getirmektedir, gülü devinmekle durmanın arasında bir yere bırakmaktadır.

Su üstünde gül imajı,Başgöz'e göre, göçebe düzenle yerleşik düzeni dostça birleştirmektedir. Su göçebenin hayat damarıdır. Ama, onun edebiyatında gülün yeri pek yoktur. Onda çayır, çimen, al çiçekli korular, ireyhan ve yarpız vardır. Gerçi insan adlarına gül girmiştir. Akgül, Sarıgül, Tezegül, Morgül, Gül Ali, Gül Hasan, Gülhanım gibi isimleri halk çokça kullanmıştır. Ama bunların göçebe kültüründen değil yerleşik kültürden geldiği açıktır. Başka bir bilmecede gül ile göl imajı yine karşımıza çıkmaktadır veyine aynı güzelliktedir:

Soru: *Altı göl üstü gül?* Cevap: *Lamba*[30]

---

[28]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 98.
[29]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 99.
[30]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 99.

Bu güzelliğin, gülleri bir deste haline getirerek, bir tutam ışık gibi gölün önüne atanı da vardır:

Soru: *Benim bir gölüm var, ağzında bir deste gülüm var?* Cevap:*Lamba.*[31]

Başgöz'e göre; "gül sembolünü sevgilinin yanağından kurtarıp, ya tek başına veya bir avuç altın tozu gibi doğaya serpmekle, halk adamı alışılmamış bir güzellik sergilemektedünyanız birdenbire güllerle donatmaktadır. Ve siz göl üzerinde veya bir tas su içinde yüzen tek bir gülün veya bir demet gülün güzelliğini neden başka yerde görmediğinize şaşıp kalıyorsunuz."[32]

Yunus Emre bir mezarlıkta gördüğü kanı boşanan, damarları kuruyan, ağızlarına toprak dolan insanları anlattıktan sonra, Türk edebiyatının en güzel dizelerinden birini gül imajı ile kurmaktadır:

Kara toprağın altında

Gül deren elleri gördüm.[33]

Bilmeceler aynı şiirselliği biçimleri kullanarak da yakalamıştır:

Soru: *İri gözler, ufak gözler*

Beni gizler, yari gözler? Cevap: *Pencere kafesi ve cumba.*[34]

İlhan Başgöz'e göre, yukarıdaki örnekte yan yana dizilen, irili ufaklı bu gözler okuru 19. yüzyılın İstanbul'una götürmektedir. Tıpkı Katibim türküsü gibi. Sokağa çıkması, erkekle konuşması yasak edilen genç kız, pencere kafesinin arkasına oturmuş, sevgilisini gözetlemektedir. Bu durum, 19. yüzyılda, İstanbul konaklarında genç kızların dramı olarak görülebilir. Bilmecede veremli ah çekmeler, göz yaşı dökmeler yoktur. Genç kız kafesin arkasında da olsa sevgilisini gözetlemekten hoşnut görünmektedir. Ama bir Safranbolu mânisi, bilmece kadar bağışlayıcı ve şenlikli değildir, o kargış veriyor evine pencere koymayan ustaya:

Bu evi yapan usta

Dilerim olsun hasta

Bir pencere koymamış

---

[31]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 99.
[32]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 99.
[33] İlhan Başgöz, *Yunus Emre*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 183.
[34]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 99.

Nasıl bakayım dosta.[35]

Bilmeceler şiir dünyasını kurmakta seslerden de yararlanmakta, sesleri de büyükbir ustalıkla şiir ahengine çevirmeyi başarabilmektedir. Aşağıda ayakkabı ve öteki örnekler yer almaktadır:

Soru: *Şıp şıp gelir, şıp şıp gider?* Cevap: *Ayakkabı veya mekik.*

Soru: *Çıt öte çıt beri, çıt altından geç beri?* Cevap: *Mekik.*

Soru: *Dam ardında şıp şıp?* Cevap:*Yağmur.*

Aynı şiirselliği bilmeceler doğa elemanlarına ve doğa güçlerine bakarken de yakalamaktadır:

Soru: *Hak Teâlâ'nın düvesi, gökten gelir boğası?* Cevap:*Toprak ve yağmur.*[36]

Aşağıdaki bilmecede gökten inen erkek yağmura, dişi toprak ana ürpererek kucak açmakta, bereketli bir ürünü yaratmaktadır.Doğa elemanlarını, doğa güçlerini konu edinen başka bilmecelerde bir çocuk oyunu havası vardır. Bunlar dünyaya bir çocuğun bozulmamış, saf kişiliği ile bakmaktadır:

Soru: *Dedemin etekleri, süpürür hendekleri*?Cevap: *Rüzgâr.*

Soru: *Dal ucunda gümüş düğme*? Cevap: *Yağmur damlası.*

Soru: *Uzun uzun dervişler, akşam bize gelmişler, oynamışlar gülmüşler, yine kalkıp gitmişler*?Cevap:*Yağmur.*

Soru: *Bacada davul çalar?* Cevap:*Rüzgâr*

Soru: *Dağdan gelir taştan gelir, bir yularsız aslan gelir*? Cevap:*Sel*

Soru: *Gelişi aslan gibi, duruşu sultan gibi, yayılır hasır gibi, sürünür yesir gibi?*

Cevap:*Sel.*

Soru: *Uzun yengem uzanır, çalı çırpı kazanır?* Cevap:*Sel.* [37]

Yukarıdaki bilmeceler içinde, uzun dervişlerin,şen şakrak bir oyun havası içinde, köy evine inip, oynayıp gülüp ortalığı düğüne derneğe çevirdikten sonra, çıkıp gitmesi duygusal bir motif barındırmaktadır. Yağmurun uzun uzun, ince ince inişinde dervişlerin gülüp oynamasını görmek çok yakışan bir hayallemedir. Yağmur inceden

[35]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 99.
[36]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 100.
[37]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 100.

yağmış, arkasından güneş açmış, toprak ana da insan da şenliklere batmış, biri kana kana içmiş, iyice doymuş, öteki de gökten bereket indiğine inanmış, ikisi de mutlu olmuştur. Böyle dervişler tahminen 13. yüzyılın Batıni dervişleri olabilir. Yunus Emre'nin dediği gibi *"eli ile arpa eken"* sonra küçücük tekkeye dönüp, semah tutan esrik dervişler bunlar olabilir.

Bir de ak sakallı, bir işe yaramaz sanılan, şirinbir dedeye yakıştırılan işe*"dedemin etekleri, süpürür hendekleri?"* ne denilmelidir? Yaptığı işle bu sevimli ihtiyar sadece evlerindeğil toplumun da vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Onu artık toplumdan koparmak imkansızdır. O etekleri ile hendekleri süpürmelidir.

Bilmecelerimiz akrabalık ilişkilerinde, sosyal hayatımızda, iş hayatında da aynı şiirselliği yakalamıştır. Aşağıdaki örnekte Terazi onun (bilmeceyi söyleyen) gözünde dünyayı satan bir alçacık Tatar'dır.

Soru: *Alçaçık Tatar, dünyayı satar?* Cevap:*Terazi.*[38]

Bu kısacık bilmecede, siz kolayca bir alay veya hafiften bir eleştiri de bulabilirsiniz. Yol ise halk adamının gözünde ya ebesinin dünyayı saran kuşağı veya sarsar bir türlü bitmeyen sarıktır:

Soru: *Ebemin kuşağı, dünyayı dolaşır?* Cevap:*Yol.*

Soru: *Benim bir sarığım var, sararım sararım tükenmez?* Cevap:*Yol.*

Bir de ev üstünde ninniler söyleyen kiremitimajındakisempatik yapıyadeğinecek olursak:

Soru: *Ev üstünde ninni beşik?* Cevap:*Kiremitler.*[39]

Aşağıda verilen çuval bilmecesi ise, onu ağanın sırtına yükleterek, güle oynaya ağaya, sen buna layıksın demek ister gibidir. Ağa olmanın işte böyle bir yük taşıması da olmalıdır. Ama, kızgın değil, hırtına, pırtına diyerek bu çuval taşımaişindeki eleştiriyi bir alaya çevirmektedir. Bu türden bilmeceler işi şakaya vurmaktadır:

Soru: *Hırtına fırtına bin ağanın sırtına?* Cevap:*Çuval.*

Klasik kültür ile halk kültürü arasında şiir dolu bir bileşim sağlayan iki bilmece daha bulunmaktadır:

---

[38]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 97.
[39]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 99.

Soru: *Çalı dibinde mum yanar?* Cevap:*Tavşan.*

Soru: *Dal ucunda mum yanar?* Cevap:*Kiraz.* [40]

Başgöz'e göre; mum kent kültürünün malıdır. Erenlerin mezarında, zaman zaman da tekkede, mescitte ve camide yakılmaktadır. Her zaman da sizi ahiret korkularının ve duanın mistik duygularına götürmektedir.Siz mum yakarken günahlarınızla ve korkunuzla baş başa kalırsınız. Ama mumu götürüp çalının dibine yerleştirerek, tavşanı anımsatan bilmecede bu hava hiç yoktur. Bu sevimli hayvancık, sadece beyazlığı yüzünden mumla benzeşerek, bir yeşil çalının dibinde size gülümseyip durmaktadır. Aslında, bu bilmecede şakır şakır hayat gülümsemektedir. Verilen örnek son derece güzel bir hayallemedir. Aşağıdaki bilmeceler de buna örnektir:

Soru: *Küçük küçük kuşlar, camiyi taşlar, kendi kazanır, ele bağışlar*? Cevap: *Arı ve bal.*

Soru: *Beş Tatar bir ev çatar?* Cevap: Çorap şişleri.

Kır atın üstünde, eşe dosta ve sevgiliye dört nal ulaşan mektupörneği de aşağıdadır:

Soru: *Beyaz atı nalladım bey oğluna yolladım?* Cevap: *Mektup.*[41]

Aşağıdaki bilmece örneğinde de karanlıklar içinde allara bürünüp giden bir gelin alayı düşünülecek olursa, bu alayın önüne de bir al bayrak çekilmiştir. Her iki çeşitlenmede de al rengin gecenin karanlığında parlayıp gitmesi pek incedir bu bilmece örneğinde renkli bir hayal gücü vardır:

Soru: *Evden eve allı gelin*? Cevap:*Bayrak, ateş veya lamba.*[42]

Halkın hayatında yazın, kışın, buzun da şiire dönüşen anlatımı vardırAşağıdaki bilmecede görüleceği üzere bir genç kızı ele geçirmek için yarışan iki delikanlı vardır:

Soru: *Ortaya bir top koydum, ay geldi alamadı, güneş geldi aldı?* Cevap: *Buz.*

Aşağıdaki örnekte pirinç pilavı pişiren konaklı bir kadın örneği vardır:

Soru: *İncili yemeni, incitme beni, hanımım gelsin, indirsin seni?*Cevap: *Pirinç pilavı.*[43]

---

[40]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 101.
[41]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 100.
[42]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 100.
[43]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 100.

Yukarıdaki bilmecede konuşan bir hizmetçidir, pilav pişirmeyi bilmiyor ama üzülmüyor da.Pirinç pilavı ile bir çocuğa masal söylemenin tatlı havası içinde konuşmaktadır. Hanımına da kızgın değildir, aralarında bir hizmetçi-hanım çatışması yoktur. Ona karşı duygusu da sıcak ve sevecendir.

Bilmeceler ana, baba, bacı, kardeş, kız, oğul, amca, dayı, hala, nine gibi akrabaları da şiirselliğin içine alabilmektedir, onların anlatışında ne gerginlik ne de ağır bir duygusallık vardır. Şişirilmiş bir sevgiden veya bağlılıktan eser olmadığı gibi, gerginlikten de eser yoktur. Bilmeceler bu ilişiklileri de alaya almaktadır. Bilmecelerde akrabalar ile bir şaka havası içinde konuşulmaktadır. Bilmece gelini bir süslü sandık yapıp, yeşil bir dalın üzerine yerleştirivermiştir. Gelin elbet bir çeyiz sandığı ile gelecektir. Daha doğrusu bilmeceler cansız nesneleri, lahanayı, pırasayı, ağacı, sandığı akrabalara benzeterek, onlara pek sıcak bakmaktadır. Bilmeceler çevreyi pek sevmektedir. Bu yolla kurulan renkli tabloyu okur da içindesevinçle seyretmektedir. Aşağıdaki örnekler İlhanBaşgöz'den alınmıştır:

Soru: *Dal ucunda kırmızı gelin?* Cevap:*Sandık.*

İşte dedemiz:

Soru: *Yetmiş bin dedem iğnesi ya bilesi ya ölesi?* Cevap:*Kirpi.*

İşte dayımız:

Soru: *Dağda dayımı gördüm, başını sarılı gördüm.*Cevap: *Aşılı ağaç.*

Aynı şakalı yaklaşımdan oğlan da payını almıştır:

Soru: *Bir oğlum var İsmail şaplak yemeye mail?* Cevap:*Tef*

İşte babamız ve anamız:

Soru: *Yer üstünde babam başı?* Cevap:*Lahana.*

Soru: *Anası eğri, babası doğru*? Cevap: *Orak.*

İşte hiçbir şey beklemeden bize kendini adayan ebemiz, onun yaptığı iş bir yandan dedemizi anımsatmaktadır:

Soru: *Bir ebem var gece gündüz yufka açar?* Cevap: *Deniz.*

İşte yakışıklı eniştemiz:

Soru: *Dağdan gelir eniştem, sigarasının ucu gümüşten*? Cevap: *Ateş.*

İşte biraz sivri, biraz gösterişe düşkün enişte mi z:

Soru: *Dağdan gelir taştan gelir, götü açık enişten gelir.*Cevap:*Keçi.*

Kızımıza gelince o da hem herkesin elini öpecek kadar nazenin, alçak gönüllü ve biraz yaşlı gibidir çünkü çok üşümektedir:

Soru: *Bir kızım var gelenin geçenin elini öper?* Cevap:*Kapı.*

Soru: *Bir kızım var biz gibi, kıçı çuvaldız gibi, kırk kat esvap içinde, gene içi buz gibi*? Cevap:*Lahana.*

Erkek çocuğun erkeğim diye horozlanması ile, horoz arasında şu bilmecede yalnız ilişki kurmayacak, onda komiği de yakalayabilirsiniz:

Soru: *Bir oğlum var metten, sakalı var etten, şimdi gelir görürsünüz, güle güleölürsünüz?* Cevap:*Horoz.*[44]

Bilmecelerin içinde akraba olmayan insanlar, İngilizler gibi azınlıklar da yer almaktadır. Bilmecelerin onlara bakışı biraz komik, ama ayırımcı, küçük görücü değildir:

Soru: *Koca İngiliz pipo içer?*Cevap: *Lokomotif.*

Soru: *Adile Hanım atlandı etekleri katlandı?* Cevap: *Lahana.*

Soru: *Arap oğlu beli bağlı?* Cevap:*Kadran kabağı.*

Soru: *Yer altında püsküllü derviş*? Cevap: *Pırasa.*

Soru: *Üç yüz Çingene hora tutuşmu?* Cevap:*Zincir.*

Türkçedekicik, cık küçültme ekleri, sevgiyi ve şefkati de ifade etmektedir. Bilmecelerde karşımıza çıkan sevecen bakışı bu eklerin kullanılması kolaylaştırmaktadır:

Soru: *Dağdan gelir Arapçık, ayağında çorapçık*? Cevap: *Kestane.*

Soru: *Tepecik üstünde, tekecik oynar?* Cevap:Suda pirinç

Soru: *Çatmacıktayongacık*? Cevap: Kulak

Soru: *Karşıda uşacıklar, kadife donlucuklar*? Cevap:*Patlıcan.*[45]

---

[44]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 101.
[45]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 101-102.

Bilmecelerin şiir dünyasında yer yer, ince bir alayın, tatlı bir güldürünün içine yerleştirilmiş eleştiri de sezilebilir. Hafiften ve bağışlayıcı bir eleştiridir bu. Güldürünün böyle tatlısını ve şiir yüklüsünü sözlü edebiyatın başka türlerinde bulmak pek kolay değildir. Halk adamı hükümet konağına ve çavuşun tepinip duran katırına ve ağa kızı ile evlenmedeki zorluğa aşağıdaki örnekte nasıl gülerek yaklaşmıştır:

Soru: *Namarin çiçeği, tuğrun çiçeği, sertçeler girip çıkar?* Cevap:*Hükümet konağı.*

Soru: *Ağadan hatın aldım, belayı satın aldım?* Cevap:*Nezle.*

Soru: *Damda bir çavuş katırı var?* Cevap:*Pire.*

Soru: *Sabahtan çıktım bağa, elimden tuttu bir ağa, aman ağa, canım ağa, halim yoktur oynamağa?* Cevap:*Sıtma.*

Soru: *Ezan okur namaz kılmaz, hanım alır nikah kıymaz?* Cevap:*Horoz.* [46]

Başgöz, bilmecelerin bu şiir dolu dünyasının yaratılmasında arı ve yalın Türkçe'nin çok büyük bir başarı ile kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre, Divan edebiyatımızın o büyük ustaları, Arapça ve Farsçaya sevdalanmayıp da şiirleriyle Türkçeyi geliştirmeye çalışmış olsalar, Türkçemiz daha etkili ve zengin bir edebiyat dili olacakmış.

Aşağıda sunulan bilmecelerdeki güldürü örnekleriBaşgöz'den alınmıştır:

Soru: *Bir kişi bin kişiyi yıkar?* Cevap:*İmam.*

Soru: *Minarenin üstünde telli horoz öter?* Cevap:*İmam*

Soru: *Dolana dolana çıkar, bağıra bağıra bıkar?* Cevap:*Müezzin.*[47]

Minare ve müezzin ilişkisinde, günde beş kez minareye tırmanıp ezan okumanın sıkıntısını, biz ilk kez bilmecelerden duyuyoruz. Başka hiçbir şeyveya kimse ezan okumayla böyle şakalaşmaya cesaret edemez. Bu bilmece elbet, şimdi günde beş kere ses makinesini açıp, hoparlörü alabildiğine bağırtan müezzinle ilgili olamaz.

Bilmecelerimizin bu şiir dolu dünyası bize halkımızın hayata nasıl baktığını da sezdirmektedir. Şöyle de denilebilir ki halkın hayallemeler ve fantezilerle yarattığı dünya bize onun hayat felsefesini de göstermektedir. Aşık Veysel'in dediği gibi*: "Bu*

[46]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 100.
[47]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 103.

gönülden hayal pilavı, yesem amma, amma".[48] Böyle de olsa, düşlerimiz ve hayallerimiz bizim gerçek hayatımızın bir parçasıdır ve büyük sanat ustaları, yarattıkları bu fanteziler dünyası ile bize kendimizi daha iyi sezdirebilirler.

Sabahattin Eyüboğlu, bilinçaltı ile fanteziler kurma ve sanat eseri yaratma arasındaki ilişkiyle alakalı önemli bir tespiti vardır. Onun için bilmecelerin bize açtığı sınırsız ve çocuksu hayaller dünyası için şunları yazmaktadır. Özetlenecek olursa:

"Bilmece herkesin kolayca göremeyeceğibağları ararken bilinçten ve mantıksal gerçeklikten uzaklaşmakta benliğini çağrışımların akışına teslim etmektedir. Bu teslimiyetin vardığı nokta ise; bilinç altı, yani en mahrem ve içten benzetmelerle dolu imgesel bir dünyadır.Bilmeceyi yaratan kişi o sihirli söz cümbüşü içine kendi benliğini koymaktadır. Bilmecenin şiir dünyasındaki hayallemeler edebiyatımızın başka bir türünde yer tutan, geleneksel benzetme ve hayallere benzemiyor. Şair, şiir dünyasını kurarken, geleneğin kendisine getirdiği hayallerden, benzetmelerden verumuzlardan tümden kurtulamaz. Ama bilmeceyi kuran halk adamı, hiçbir sanat akımının esiri olmadığı için, yepyeni ve taptaze kalmayı başarıyor. Bilmecenin hayal ve simgeler cümbüşünü ancak bilmecelerde bulursunuz."[49]

Eyüboğlu'nun da yukarıda belirttiği gibi bilmecelerin yarattığı bu yepyeni dünyada, kızgınlıktan ve kinden eser yoktur. Halka günlük hayatında rahat vermeyen, bit ve pire gibi küçük canavarlara bile bilmeceler gülerek bakmaktadır. Bilmeceler biti nasıl alaya alıyor, onunla matrak geçiyor, aşağıdaki örneklerde görülmektedir:

Soru: *Kara göbekli, tırpan bıyıklı*? Cevap:*Bit.*

Soru: *Tombul tepede at oynar?* Cevap:*Bit.*

Soru: *İki kaya kırt dedi, bey büzüğü cırt dedi?* Cevap:*Biti tırnakla öldürmek.*

Pire ile ilgili bilmeceler de aşağıdaki gibidir:

Soru: *Bir kuşum var kahve rengi, kahvelerde çalar çengi, dur kuşumun keyfi gelsin, hanımlardan şeftali alsın?* Cevap:*Pire.*

Soru: *Hoppala oğlan dal fistan?* Cevap:*Pire.*

Soru: *Bir yığın askerim var, hepsi tepesinden gözlü?* Cevap: Pire

---

[48] İlhan Başgöz, "*Biografik Türk Halk Hikayeleri",* Doktora Tezi, Ankara 1949, s. 78.

[49] S. Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 494.

Soru: *Karanlık yerde katır tepişir?* Cevap:*Pire.*

Bilmecelerimizde fareler ile ilgili mizahi unsurlar barındıran birçok bilmece örneği bulunmaktadır:

Soru: *Tıpış tıpış yürürsün, samur kürkü sürürsün, sen bir beyin oğlusun, niçin yaya yürürsün?* Cevap:*Fare*

Soru: *Bıdı bıdıbıdbıd, badeyi eded, kalem parmak, gümüş tırnak o güzelin neresinden öpersin?*

Cevap: *Fare*[50]

İlhan Başgöz'ün1959'daErzurumlu Mahiye hanımdan öğrendiğine göre; fareyi tutar, bir mendilde saklarlarmış, yukardaki bilmeceyi bilemeyene ceza olarak fareyi öptürürlermiş.[51]

Archer Taylor, bu fare bilmecelerimizin bir çeşitlemesini görmüştür. Onun bir yerlerde okuduğu bilmece şudur:

Soru: *"Bir kuşum var kahve rengi, kahvelerde çalar cengi, bekle kuşum yaz gelsin, hanımlardan buse alsın."?* Cevap:*Sivrisinek.*[52]

Archer Taylor bilmecelerimizin şaka ve alay dünyasını bilmediği için, sivrisinekle çalgı çalıp, hanımlardan buse almak arasında ne ilgi olduğunu bir şekilde anlayamamıştır.

Bu fareler teller pullar içinde, kırıtarak filmlerde boy gösteren Walt Disney'in sevimli farelerine benzemektedir Aynı çocuksu güzellik Sabahattin Eyüboğlu'nun belirttiği gibi bilmece yaratan sanatçı, çevresine onları ilk defa gören bir çocuğun saflığı, heyecanı ve hayat sevgisi ile bakmaktadır.[53]

Başgöz'e göre, Türk halk edebiyatı Tanrı, ahiret, cennet, cehennem gibi konulara iki biçimde yaklaşmaktadır: Mollalara göre biz bunların hikmetinden sual edemeyiz; ancak onların varlığını kabulleniriz.Eğer kabullenmezsek cehennemle cezalandırılacağızdır. Öteki yaklaşımı dervişler sergilemektedir. Dervişler bu konulara sıcak ve sevgi dolu bakmaktadırlar. Bilmeceler bu bakımdan dervişlere benzemektedir. Tanrının, cennet ile cehennemin, orucun, namazın adı bilmecelerde çokça anılmaktadır.

---

[50]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.,* s. 103.
[51]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 103.
[52]A, Taylor,*a.g.e*., 106.
[53] S. Eyüboğlu, *a.g.e.,* s. 494.

Ancak, bilmeceler din konusunu da aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere tatlı bir şakaya çevirmiştir:

Soru: *Hey bidilibidili, dala çıkar didinididini, Allah onu var eylemiş, deliğini dar eylemiş?*Cevap: *Karınca.*[54]

Bilmecede Allah onun deliğini dar etmiş derken, karıncaya sevgi dolu bir acıma, Tanrı'ya da küçük bir sitem bulunmaktadır.

Bilmecelerin dinle ilgili kavramlara bakışında da aynı tatlı şaka havası bulunmaktadır:

On iki ayın kutsalı Ramazan ayıyla alakalı bilmece örnekleri aşağıdaki gibidir:

Soru:

Tıngır elek, tıngır saç, elim hamur karnım aç.

Mesel meselma mesel, dil oynar damak keser,

Mesel beyin avradı, gördü beni ağladı, ağzımı dilimi bağladı.

Bir dev gelmiş otuz arşın külahı var,

Gece Müslümanları yiyor, gündüz gavurları.

Dam ardına saç koydum, geleni geçeni aç koydum.

Yere vurdum yumruğu, Allah'ın buyurduğu,

*Otuz okka gövdesi, altı okka kuyruğu.?*Hepsinincevabı: *Oruç ve Ramazan.*[55]

Başka imam ve hoca bilmece örnekleri de aşağıdaki gibidir:

Soru: *Dedemin bostanı dalsız budaksız, çıkılmaz elsiz ayaksız?* Cevap:*Minare.*

Soru: *Dışı taş içi taş, ha dolaş, ha dolaş?* Cevap: *Minare.*

Aşağıdaki örnekte bir kişi cennete gelince, o da gelmiş köy çeşmesinin serin sularına oturmuş, içine de keklikler yerleştirilmiş:

Soru: *Çeşmeler çeşmeler, içinde keklik meler?* Cevap:*Cennet.*[56]

[54]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 103.
[55]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 103.
[56]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 103.

Köylünün cennet hayali yazın yakıcı sıcağında bir serin su ve keklik sesidir. Köylü cenneti soyut bir kavram olarak düşünmemektedir, onun derdi bir serinlik ve kuş sesidir.

Aşağıdaki örnekte Âdem ile Havva da bilmecelerde koyun ile kuzu olup çıkmışlardır:

Soru: *Behey gişi,behey gişi, ne biri bilirsin ne beşi, bir koyun kuzu kuzulamış, anası erkek, kuzusu dişi?* Cevap:*Âdem ile Havva.*

Soru: *Erkek koç dişi kuzu doğurdu?* Cevap:*Âdem ile Havva.* [57]

İslam'ı sembolleştiren bilmeceler arasında, bunlara saygıyı belirten örnekler de bulunmaktadır:

Soru: *Nar tanesi, nur tanesi İslamların bir tanesi?* Cevap:*Kâbe.*

Soru: *Nar tanesi nur tanesidört köşenin bir tanesi?* Cevap:*Kâbe.* [58]

Bilmecelerin dünyasında sosyal katları belirten otoriteler de aynı şaka havası içinde verilmiştir. Tıpkı aşağıdaki para bilmecesinde olduğu gibi:

Soru: *Şu karşıda güzeller, top top olmuş gezerler, siz kimsiniz diye sual ettik, vezir ile vüzeranın kızını alan değil miyiz dediler?* Cevap:*Para.*

Soru: *Biri görür gözetir, biri işi düzeltir?* Cevap:*Hanım ve hizmetçi.*

Soru: *Has altın, halis gümüş, paslı pul?*Cevap: *Padişah, askerleri ve kulları.*[59]

Bilmecelerin kurduğu bu düşsel dünyadan başka, bilmecelerin düşle doğrudan ilişkisini belirten örnekler de bulunmaktadır. Bunlarda bazı düşlerin ve fantezilerin bilmeceye dönüşmesi görülmektedir. Kaygusuz Abdal'ın iki düşü bu ilişkiyi çok açık belirtmektedir:

"Derviş rüyasında Peygambere sorar, Peygamber cevap verir: "Bu makama Kâbe-i Kavseyn derler ve bu ağaç ki görürsün ona Şecer-i İslam derler. Beş budağı var, beş erkandır İslam içinde dedi. Derviş ihtiyat eyledi: Gördü ki ağacın iki budağına gün dokunur, üçüne dokunmaz. Filhalbenilleyip uykudan uyandı."

İkinci düş örneği ise şöyledir:

---

[57]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 104.
[58]İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 104.
[59] İlhan Başgöz, *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 67.

Soru: *Rüyada bir şahıs geldi: Kırk başı var, yedi ağzı, üç gözü var. Bir vücuttur anı gördü. Adam tahta geçer oturur?* Cevap:*Hazreti Ali*'dir.[60]

Dervişin gördüğü bu düşler kendi vücudu imiş. Bu düşlerdeki bazı benzetmeler bilmecelerimiz arasında görülmektedir. İşte bir bilmece örneği:

Soru: *Bir ağaçta beş yemiş, beşi dahi birbirini görmemiş, ikisine gün dokunmuş, üçü gün yüzü görmemiş?* Cevap:*Namaz.*[61]

Bir düşleme veya hayal kurmadan çıkmış sandığımız *Barak Baba Risalesi* de bize bilmecelere benzeyen nakışlar vermektedir:

"Bismillah aydın baca, altın eşik, gümüş kapı."[62]

Bir bilmece örneği:

Soru: *Altın araba, gümüş tekerlek, nane şeker, nohut döker?* Cevap: *Güneş ve ay.*[63]

Çocuk mecmua ve gazetelerinde yayımlanan bilmece örneklerinden bazılarına ve verdikleri mesajlara da değinilmesi gerekmektedir.Çocuk mecmualarında işlenen bilmeceler genellikle erken Cumhuriyet dönemi mahsulleri olup, Türk halk edebiyatının klasik bilmece formunu yansıtmaktadır. Sınamayı, hazırcevaplığı ve pratik zekayı ölçmeye yarayan bu bilmece formelleri genellikle sözlü edebiyattan gelmedir. Bu bilmeceler eğlence, boş vakitleri değerlendirme ve zekayı işleme fonksiyonlarına sahiptir. Günümüzde görsele dair bilmece metinleri yerini dijital dönüşüme bıraksa da hala bu geleneği devam ettiren millî yayınlar ve teknolojik uygulamalar bulunmaktadır.

Aşağıdaki örnek çocuklara sorulan bilmecelere örnektir:İşte bilmecelerimiz:

Soru: *Kan kırmızı, süt beyaz*

Kale kapısından girmez

Fındık kabuğuna girer!

*Bu herkesi şaşırtabilir.*Cevap:*Kan, kırmızıdır, süt, beyazdır, kale tabiî kapısından girmez. Fındık kendi kabuğuna girebilir.*[64]

---

[60] Abdurrahman Güzel,*Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 109.
[61]İ. Başgöz, *a.g.e*., s. 104.
[62] Abdulbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Hayatı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1936, s. 205.
[63]İ,Başgöz- A,Tietzê, *a.g.e.*, s. 876/2.
[64]Ziya Yusuf, "Bilmece Eğlenceleri",*Çocuk Sesi Dergisi*. C. 1, S. 24-25, İstanbul 1929, s. 18.

Soru: *"Dağda Süleyman*

Suda Süleyman

Köpük kusan taş

*Tuzsuz pişen aş!*Cevapsıra ile: *Tavşan, balık, şah, helva*.

Soru: *"Dört taka taka.*

*İki baka baka.*Cevap:*Ayak ve göz.*

Soru: *Gökten indi apıştı,*

*Cümle Âleme yapıştı.*Cevap: *İsim, at.*

Soru: *Yemesi tatlı, kendisi maymun suratlı*Cevap: *Hindistan Cevizi*

Soru: *Sabah nasıl başlar,*

*Gece ne ile biter?*Cevap: Ay.[65]

Aşağıda *Afacan Gazetesi*'nde yayımlanan iki görsel bilmecenin yazarı belli değildir:

Görsel-1Görsel-2

Bilmecemiz

Bu haftaki bilmecemiz resimlidir. Cevaplarınıza sayfa altındaki kuponu ekliyerek (İstanbul Posta kutusu 617 Çocuk Sesi - Afacan 301 inci bilmece memurluğu) adresine 20 gün içinde göndermeniz lâzımdır.

Bilmeyiz amma, yukarıdaki resmi görünce bunun ne olduğunu pek anlıyamıyacaksınız. Çünkü böyle bir hayvan ne yurdumuzda, ne de dünyada mevcut değildir... Sadece hepimizin yakından tanıdığı hayvanların bazı kısımlarının, yanyana gelmesinden doğmuştur. Şimdi sizlere soruyoruz:

— Resmini gördüğünüzün hayvanın meselâ ayakları, kulakları, başı, ilâh.. hangi hayvanlara aittir?

Hepsini bir kâğıda sıralayın ve bize gönderin.

HEDİYELERİMİZ

BİRİNCİYE: Bir futbol topu.
İKİNCİYE Bir tayyare piyango bileti.
ÜÇÜNCÜYE: Bir para çantası.
4 ÜNCÜYE KADAR: Çikolata, resim albümü, kitap, çocuk romanı dağıtılacaktır.

Afacan Çocuk Sesi
Bilmece Kuponu
Sayı: 301

Sayı 60 AFACAN

Bilmece

Bu haftaki bilmecemiz Kelimelidir. Zarflarınızın üzerlerine aşağıdaki kesiği yapıştırarak *(İst. Posta kutusu 617 Afacan 60 ıncı bilmece işyarı)* adresine 3 hafta içinde yollayınız.

Bu boş hanelerin içine öyle kelimeler yerleştiriniz ki her bir sıra soldan sağa ve yukarıdan aşağıa doğru okundukta aşağıdaki manaları anlatan 4 kelime meydana çıksın:

Soldan sağa ve yukarıdan ve aşağıya doğru:

1 — Otları temizlemeğe mahsus bir tarafı düz ve bir tarafı çatal bahçıvan kazması.

2 — Vücudumuzun en çok lâzım a - zâlarından birisi.

3 — Kolların omuz ile dirsek arasındaki yukarı kısmı.

4 — Toplu bir halde hücum etmek.

1 2 3 4

ARMAĞANLARIMIZ

Bu bilmecemizi doğru çözecekler arasında BİRİNCİYE: Bir masa saati, İKİNCİYE: Altı aylık Çocuk Sesi a - bonesi, ÜÇÜNCÜYE : Bir para çantası, 75 İNCİYE KADAR: Şekerleme, roman, çikolata, ipekli mendil gibi değerli armağanlar sunulacaktır.[66]

Aşağıdaki bilmece örnekleri*Afacan Gazetesi*'nde "*Yeni Bilmeceler"*başlığıyla Mikifare lakaplı yazar tarafından oluşturulmuştur:

[65]Ziya Yusuf, a.g.e., s. 18.
[66]Anonim, "Bilmecelerimiz", *Afacan Gazetesi*, C. 4, S. 60, İstanbul 1935, s. 11-24.

Soru: *İki kızarmış kiraz*

Yanıverirse biraz

Çekirdekler görünür:

*İnci gibi bembeyaz?*Cevap: *Ağız.*

Soru: *Bakınca şaşa kaldım;*

Bu ne kadar sık orman

Dikkat edin; içine

Kurtlar girmesin, aman? Cevap: *Saçlar.*[67]

Yayımlandığı dönemin en tanınan çocuk mecmualarından olan*Afacan*'daki bilmeceler; resimli olarak ve soru-cevap formatında okura aktarılmıştır. Resimli bilmecelerin ağırlıklı olarak sunulmasındaki sebep, okur köşesinde görsel metinlere duyulan ilgidir. Erken Cumhuriyet döneminde yayımlanan ilk bilmeceler tamamen Türk halk edebiyatındaki klasik yapıya uymaktaydı. Zamanla Amerika'da ve İngiltere'de boy gösteren çizgi roman furyası bütün dünyada ilgi görmüştür. Çizgi romanların ilgi görmesi beraberinde türler arası etkileşimi doğurmuş, görselliğin destan, halk hikayesi ve bilmece gibi türlere de sirayet etmesi bu zaman diliminde olmuştur.Dolayısıyla çocuk mecmualarında bulunan Türk halk edebiyatı içerikleri çocukların eğitilmesindemetodolojik olarak farklı enstrümanlarla desteklenmiştir. Sosyo-kültürel değer normları içinde işlenen bu folklor metinleri eğitsel ve bilişsel olarak geleneğin inşasına önemli katkılar sağlamıştır.

Sonuç

Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün Andreas Tietze ile 1999 yılında yayımladığı *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eseri Türk halk edebiyatının bilmece türü üzerine araştırma yapacak akademisyenler için başucu kaynağı niteliğindedir. Başgöz, uluslararası ve milli bilmece envanterini derlerken Indiana Üniversitesi ve Türkiye'de çeşitli üniversitelerde çalıştığı dönemdeki akademik çalışmalarından faydalanarak derlemelerini bilimsel bir metodoloji ekseninde oluşturmuştur. İlhan Başgöz'ün yayımladığıbilmece örnekleri belli bir folklor disiplini içinde tasnif edilmiştir. Ayrıca deneyim ve gözlemler metodolojik bir disiplin çerçevesinde derlenen bilmece metinlerineBaşgöz tarafından eklenmiştir.İncelenenmetinlerde Anadolu coğrafyasının

[67]Mikifare, *a.g.e.,* s. 11.

sözlü tarihi ve Türk dünyasının kültürel değer normları yer almaktadır.Millî değerlerin yaşayabilmesi adınayazılı ve sözlü kültürün aktarım vasıtası olan Türk halk bilmecelerinin gelecek nesillere öğretilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda İlhan Başgöz, bilmecelerimiz ve milli değerlerimizin gelecek kuşaklara aktarılması adına çok önemli bir misyonu yerine getirmiş, okurunu hem eğlendirmiş hem de düşündürmüştür.

Bilmecelerde yaratılan imgesel alem kişiyi kısmen de olsa gerçek dünyadan koparmaktadır. Bu kopuş Türk şiir yapısının gücünün ve Türk dilinin ne kadar sanatlı ve köklü bir yapıya sahip olduğunun somut örneğidir.Yayımlanan bu ölümsüz eserler günümüze değişen teknoloji ve farklı iletişim formlarıyla ulaşmakta, geleneğin gücüyle yaşamaya devam etmektedirler.

Kaynakça

ANİKİN, V., *On theOrigine of Riddles, in Essays on Russian Folkloreand Mythology*, (ed. Felix Oinas). SlavicaPublishersİnc,Columbus, Ohio 1985.

ATALAY, B.,*Bektaşilik ve Edebiyatı*,(Osmanlıca'dan çev. Vedat Atila), Ant Yayınları, İstanbul 1991.

BAŞGÖZ, İ.,"*Biografik Türk Halk Hikayeleri",* Doktora Tezi, Ankara 1949, s. 7- 95.

---------.,*İzahlı Halk Edebiyatı Antolojisi*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Yayınevi, İstanbul 1956.

---------.,*Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul 1986.

---------.,*Türk Bilmeceleri-1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

---------.,*Yunus Emre*,Pan Yayıncılık, İstanbul 1995.

---------., *TurkishFolkloreand Oral Literature*, Indiana UniversityTurkishStudies Series, (Çeviren Kemal Sılay), Bloomington 1998.

BAŞGÖZ, İ ve TİETZÊ, A.,*Türk Halkının Bilmeceleri,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

BORATAV, P. N. ve BAŞGÖZ, İ.,*LesDevinettes, InPhilologiaeTurcicaeFundamenta*, WeisbadenPublishers, Germany 1964.

CAFEROĞLU, A.,*Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme-II,* Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1941.

ELÇİN, Ş.,*Türk Bilmeceleri*, MEB Yayınları, Ankara 1970.

ERSAN, A.,*Temel Bilmeceleri*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1997.

EVLİYAOĞLU, S. ve BAYKURT Ş.,*Türk Halkbilimi*, Ofset Matbacılık, Ankara 1988.

EYÜBOĞLU, S.,*Türk Halk Bilmeceleri*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1974.

FREUD, Z.,*The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* 24 vols,HogardPress, London 1953.

GÖLPINARLI, A.,*Yunus Emre, Hayatı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1936.

GÜZEL, A.,*Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

JOLLES, A.,*Gunfache Formen: Legendes, Sage, Mythe, Ratsel*, Tubingen 1965.

LEVİN, G.,*Zigmund Freud*, TwaynePublishers, Boston 1975.

TAYLOR, A., *English Riddlesfrom Oral Tradition*,OrtagonBooks, New York 1977.

Dergiler

Anonim, Bilmecelerimiz,*"Afacan Gazetesi"*, C. 4, S. 60, İstanbul 1935,s. 11-24.

YUSUF, Z.,"Bilmece Eğlenceleri",*Çocuk Sesi Dergisi*. C. 1, S. 24-25, İstanbul 1929, s. 18.

EYÜBOĞLU, İ., "Bilmecenin Yapısı",*Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, C. 3,S. 159, Ankara 1962, s. 18- 21.